

ՀԱՅ — ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.

Էջմիածինը և Հայաստանի սովոր. գործ պ.
Արմենակ Սիւնիի, տպագրուած է Տփլիս
Էնֆլուանցի տպարանում 1881 թ.:

Մեր մէջ էլ կան մարդիկ, որոնք ամենայն սրտով ցանկանում են տեսնել Հայ — գրականութիւնը զարգացած, ծաղկած, և նոյն հոգով էլ գործում են, ևս էլ հաւատում են, որ մեր գրականութիւնը այդ տեսակ սրտանուէր մարդիկ շատ ունին՝ Ես, դո՛ւ, նա, միւսը բայց եթէ նա մեզ չունենար, մենք էլ իրան չէինք ունենալ. և այն ժամանակ մնա՞ն բարե հայութիւն

Բայց մարդիկ մի ուղղութեամբ չեն կրթուած, մի սիրտ, մի հոգի, միանման խելք, ուսում, դիտութիւն չունեն, որ մի կերպ էլ ասեն, խօսեն, դատեն, գրեն Ուրեմն՝ մարդկանց խելքի սւ. զարգացման մէջ էլ կայ տարբերութիւն. ամեն մէկը իր անհատական հայեացքները բացառապէս ունի. պարզ ասենք, մարդիկն անհատներ են, քանի մարդ, այնքան տեսակ էլ խելք կայ

Եթէ արդարեւ այսպէս է, ապա մեր գրականութիւնը սիրողները մըտաւորապէս անհատասարակչիւ մարդիկ են, ցանկանում են տեսնել նորան ծաղկած վիճակի մէջ, և որոնցից շատերը իրենց գրաւոր լուծան էլ ձգում նորա գանձանակը թէ՛ միմեանց գաղափարների, մտքերի, գիտութեանց հաղորդակից լինելու և թէ՛ գրականութիւնը ծաղկեցնելու նպատակով. Այս կէտում ահա սիրողներից ամեն մինը յայտնվում է իւր բոլոր ուժերով, խելքով և ամեն գոյներով

Բայց գրականութիւնը վերացական մարմին է՝ անձեռք, անոտք. նորան պէտք չեն դասագրքեր, վէպեր, բովանդակներ, պատմագրեր, թատերագրեր և ոչ մինը. նա ոչ գովասանութեան է սպասում և ոչ խայտառակութեան. եթէ չէ՝ փոխարէն նորան լէռք կըտան՝ նա հաղիւ թէ մըրմընջայ այսպէս. « գլուխդ քարը, լէռն ևս տալիս, էլ դու կըղջաս. քո ազգը կը կարդայ նորան, ինչ կըսովորի, այնպէս էլ կը կրթուի »:

Այստեղից երևում է, որ գրականութիւնը իւր հասարակութեան մըտաւոր զարգացման ամենաթափանցիկ հայելին է. նայի՛ր նորա մէջ և դու կըտեսնես քո հասարակութեան պատկերը, Ուրեմն՝ գրականութիւն ասածդ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ ազգի յառաջագիմութիւն ցոյց տուող սահմանակէտը, որի բարձրանալը, ինչպէս ասացինք, կախուած է միայն իրեն սիրողների թուից և կրթութիւնից:

Այդ սիրողների կարգին է պատկանում իբր թէ « Էջմիածինը և Հայաստանի սովոր » գրքոյկի հեղինակ պ. Արմենակ Սիւնին, որ բարեհաճել է իւր երիտասարդութեան առաջին աշխատանքը նուիրել հայոց ազգին:

Նախ քան մենք մեր հասկինք Արմենակ Սիւնիի և իր գրքոյկի վրա, հարկաւոր ենք համարում մի նկատողութիւն անել մեր գրականութեան գրութեան մասին, ինկատի ունենալով Արմենակի պէս շատ ձեռքեր՝ որ գործում են յանուն գրականութեան և սրբազան պարտականութիւն դնում մեզ վրա մեր նկատողութիւնն անելու:

... Հեղինակ պարոնները իւրեանց հրատարակելի գրքերի նախաբանը վերջացնում են վերջումս հետեւի համաձայն. «տեսնենք Հայ—լրագրութիւնը ինչ կասի մեր գրքի մասին. պակաս—աւելանայ եւ ներողութիւն ենք խնդրում» և վերջացաւ: Ստացվում են այդ գրքերը, կարգացվում, թողնում են ընթերցողի վրա լաւ թէ վատ տպաւորութիւն՝ նայած վերջինիս հոգեկան տրամադրութեան: Այնուհետեւ ընթերցողն էլ, լրագրութիւնն էլ լռելով ներում են, հեղինակի փափագին համաձայն...

Նկատողութեան այս կէտից հետեւում է ասել, որ մեր մէջ գրական աշխատանքը դեռ չէ գնահատվում: Խելահաս մարդիկ չեն մտրակում մտրակելին, չեն գովում գովելին. ասես թէ նոր լոյս ընծայուած գրքի վրա նայում են՝ ինչպէս հինգ կոպէկի կանաչու: Կեցցենք մենք, շատ ապրինք, որ այդպէս ծաղկեցնում ենք մեր գրականութիւնը... Խակ, տհաս, վնասակար և որ վատթարն է՝ պատիւ, անձնաւորութիւն չոչտփող հրատարակութիւններ կարգալ, լուելեայն անցնել, ներել—կը նշանակէ՝ նպաստել այնպիսեաց բաղմանալուն, աճելուն. կը նշանակէ՝ թունաւորել գրականութիւնը և նորա քնքուշ սիրտը բեղմնաւորել սուր—սուր փշերով, որ ծակծկեն հոտ քաշողի քիթ ու պունգը: Կը նշանակէ՝ կատարելագէս անբարեացակամ լինել Հայ—գրականութեան...

Բայց ինչի՞ մենք պիտի ենք: Ի՞նչ է չէ՞ և պէտքէ անշուշտ լինելու: Սորա համար մեծ բան չէ հարկաւոր, քիչ է մեր բնաւորութիւնը, մեր յատկութիւնները—ուրիշ ոչինչ: Մենք մեր գրութեամբ, մեր գործունէութեամբ, մեր անտարբերութեամբ ոչ թէ նպաստում ենք գրականութեան ծաղկելուն, այլ ուղղակի անձնական նպատակների ենք ծառայում, յանուն գրականութեան մեր կիրքը յառաջ մղում և թոյլ տալիս այդպէս վարվելու ուրիշներին ևս: Յարգոյ՝ Մշակը, գովում և մինչև մահամահի եօթներորդ երկինքն է հասցնում մի ամենախառնակ գիրք, որ լոյս է տեսել վերջերումս: Ինչի՞, որովհետեւ այդպէս էր ձեռնտու նորա մեծանուն խմբագրին. մի ուրիշ պարոնի գրութեամբ էլ նորա աչքում փուշ է երևում, որքան էլ արժանաւոր գործ լինէր. ինչի՞. այդ ևս իր հաշիւն է: Նա իր հաշիւների մէջ շատ ճիշտ է և ամենայն ղգաստութեամբ հետեւում անձնասիրական թէ անձնամոլական գաղափարին... Ինչի՞ Մշակը չէ, որ այդպէս է անաչառ ու բարեխիղճ մարդիկ մեր մէջ պնդան քիչ են, որ մատնեքի ծայրով կարելի է թուել: Մասնաւոր մարդիկ՝ որ իրանք

իրանց համարում են գրականութեան «էր» բարեկամներ, իւրեանց կամաւոր նկատողութեանց մէջ անգամ «էրէն» են գրիչ շարժում. մինը միւսի շարժման առիթն է. մինը միւսի հակասութիւնն է կամ գովելի ճառախօսութիւնը. անձնաւորութիւն, կողմնասիրութիւն, խաթր, ես և թշնամական կիրք — ահա մերոնց պայմանները քննադատելի գործը քննելիս և կամ գրելիս:

Մեր գրականութիւնը բարեխիղճ կրիտիկոսներ չունի. չո՛ւնի, ասու-մեմ, ըստ որում՝ մեզանից ամեն մէկս մի մի պատկառելի անձնաւորութիւններ ենք: Ես — ես եմ. դու — դո՛ւ ես. նա էլ խօս — նա է. . . :

« Ի՞նչ ես գրում, բարեկամ. — պատահամար հարցնումես մէկին.

— Վէպ »

Եւ այս լակոնիկ պատասխանատուն ոչ թէ միայն գրեց, այլ և հրատարակեց մի գրքոյկ, իր խօսքով, մի վէպ, Գորա մէջ ո՞վքեր են հերոսները — մեղրամոմից ձուլած մարդիկներ, երեւոյթները անբնական, Խեղճը ուղումէ Բը էլլ նկարագրել, դուրս է բերում չինաստանցի ռամիկը. ուղումէ մեր գիւղացուն երեւան հանել իր վսեմ և թոյլ կերպարանքով, դուրս է գալիս ռուսաստանցի մուժիկը . . .

« Եկր քեզ կը խայտառակեն հրապարակապէս » — դիմում ես հեղինակին:

— Բան չունե՞ս. ո՞վ է ինձ հետ ընկնողը . . . »

Եւ միթէ սուտ է, անհիմն է այդ սուր պատասխանը. առանց անձնական հաշուի ո՞վ ո՛ւմ հետ է ընկնում . . . :

« Գու ի՞նչ ես գրում, եղբայր ջան »:

— Ես էլ ոտանաւորներ եմ շարագրում. . .

(Գրե՛լ, շարագրե՛լ, որքան մեծ տարբերութիւն . . .)

« Ո՞ւմ համար: »

— Քեզ ի՞նչ. . .

Եւ ահա այդ ոտանաւորներն էլ տպուած ստանում կարդումներ. սա էլ իր սաղն է ածել, բայց քնարը ձանձրալի է, մեր սիրտը չէ թափանցում և լարերը շարժում. մենք սիրուհիներ չենք սիրում, պարոնը գրչի ծայրով ստիպումէ անշուշտ սիրել . . .

— Ի՛հ, բան չունե՞ս. ո՞վ է հաշուետեսը, պատասխանումէ երկրորդ անգամ հարցմանդ:

« Գու ի՞նչ ես յօրինում, ազնիւ բարեկամ: »

— Ներեցէք, գաղտնիք է:

« Ուրեմն չը պէտքէ տպել տաք: »

— Հատ շուտով. բայց ազգ — անունս փոխած:

« Երևի խիստ էք գրում »

— Ի՞նչ, մտրակ է, ապտակ, գրանց.....

« Ո՞ւ՞մ »

— Սևագլուխներին . . .

« Ինչի՞ »

— Քեզ ի՞նչ :

Այս գաղտնիքն էլ ստացար, Կարդումես առաջին թերթի երեսը —
 « Երբ Ուրբեյն Սեյիտի Գարձեալ պատահամա՞ր հարցնումես »

« Այ մարդ, ինչե՞ր ես գրել, մի՞թէ կարելի է այդ աստիճան զրպար-
 տութեամբ հարուածել էջմիածնին . . . »

— Վա՛հ, մի՞թէ մարդս ազատ չէ՞. ի՞նչ կուզի, ի՞նչ գիտի, այն էլ կը
 գրի, պոծա՛ւ գնաց . . .

« Ոչ, ազատ չէ. կաշկանդուած է այդպիսի դէպքերում, Երբ ձեռ-
 նարկելի գործիցք բարձր լինելի, դարձեալ ազատ չէիր կարող լինել... »

— Է՛հ, բան չունե՛ս, ո՞ւր է կաշկանդող ձեռքը. բաւական է, որ տա-
 ռասխալներ չը լինին էլի. . . գիրքս գիրք է, ես էլ հեղինակ
 պոծաւ գնաց :

Այսպէս, ահա՛ վայրաբան, տղայամիտ պարոնները՝ ո՞րը հեղինակի ա-
 նուն վայելելու, ո՞րը կիրքը յագեցնելու, ո՞րը խօսքը տեղաց անելու,
 ո՞րը լաւամարդի դառնալու, ո՞րն՝ ընկած՝ մի իր նմանի էլէկտրական ազ-
 դեցութեան տակ՝ մեր գրականութիւնը լրագրութեան հետ կատարեալ
 խայտառակութեան աստիճանին են մօտեցնում: Եթէ դարուս հայութիւնը
 ծնած չը լինէր Աղայեանց, Պատկանեանց, Պռոշեանց, Բաֆֆի և այլ
 մի քանի յայտնի անձինք, այն ժամանակ ինչի՞ նման կը լինէր մեր
 գրականութիւնը, Մի կողմից այդպիսի տաղանդաւոր պարոնները իրենց
 գրաւոր աշխատութեամբ զարկ են տալիս գրականութեան ծաղկելուն,
 միւս կողմից յիմար, կրքոտ ու անխելահաս պարոններ իրենց հրատա-
 րակութեամբ հարուածում են նորա զարգացմանը, և մի՞թէ առաջին-
 ները իրականաբար իրաւունք չունեն ըողոքելու այնպիսեաց դէմ: Ահա-
 լասիկ մեր ազգային բանաստեղծ Բաֆֆիի Դաւիթ բէգը, Նիւթը վսեմ
 է, բաղմակողմանի և ազգային կեանքից առած: Մարդս բոպէն գնա-
 հատելով կարդումէ նորա հատորները և քանի ընկնումէ խորքերը, այն-
 քան բաղմակողմանի աղբիցիկ տպաւորութիւնների գրեթէ գերի է
 դառնում Դաւիթ բէգ կաղմող գրիչը այնպէս է յօրինել նորան
 և յօրինումէ, որ մի բոպէի ընթերցումը մարդիս հոգու և սրտի լարե-
 րին զիպչելով՝ վշտաւոր մոտաներին յատուկ սգաւոր ձայների ղողան-
 ջումներ է դուրս բերում. միւս բոպէն՝ ընդհակառակը, նոր ուժ ու զօ-
 րութիւն, նոր աշխոյժ ու թաքնութիւն մատակարարում: . . Մեր ազ-
 գային առանձնայատկութիւնները, մեր հոգեւորականն ու աշխարհա-
 կանը, մեր իշխաններն ու բեգերը, մեր կտրիչներն ու թամբալները,

մեր ազատամիտներն ու վախուկները մի խօսքով, մեր ամենայն « ո՞վ
 և ինչ » ը Բաֆֆին թարմ յիշողութեամբ դուրս է բերել այնպէս,
 ինչպէս միշտ և ամեն վայրկենում նրանց տեսնումենք սեփհական աշ-
 քերով մեզ մօտ, մեր հողի վրա մանգալիս, մեզ հետ խօսելիս, գործե-
 լիս, վիճելիս Կարգա՝ Աղայեանցի « Յարութիւն և Մանուէլ »
 գիրքը. նա ձեռքդ բռնած՝ քեզ կառաջնորդի դէպի եղբայրսիրութիւն
 ու կրթութիւն. նա քեզ կը ծանօթացնի մեր աշխարհի հետ՝ բնական
 հերոսներով, նախնաւանդ սովորութիւններով նա կը կրթի քեզ,
 կազնուացնի միտքդ, խելքդ, խիղճդ և դու կզգաս այդ ամեն փոփո-
 խութիւնը, Կարգա՝ Պռոշեանցի « Հացի խնդիրը » նա քո առաջև բաց
 կանի քո հայրենի աշխարհը իւր լաւ ու վատ կողմերով, ուր երբեմն
 բեգերն ու մովրդները խեղճ Հայերի արիւնը ծծելիս են եղել. Հայաս-
 տան աշխարհի հողը մշակել, իսկ հայր. հայր սարեր ու ձորեր է չա-
 փել իր օր-հաւ ձեռք բերելու և դեռ չափումէ Եւ այսպիսի
 ինքնուրոյն գործերը մեր մէջ ինչի՞ չեն գնահատւում, ինչի՞ որով-
 հետե՞ վատերը, անպիտանները չեն պատժւում, չեն վճռւում աս-
 պարիզից Ընդհակառակը՝ մեր մէջ աւելի հրատարակւում են և
 կարգացւում վերջինները, որոնց բովանդակութիւնն է՝ կիրք, զրպար-
 տութիւն, թշնամութիւն, անձնաւորութիւն, Լրագրական յօդուած-
 ների հրատարակութեան ճշտութեան մասին էլ նոյնը պէտք է ցա-
 ւելով փոստովանել. լրագրական հերքումները մեզ զգուացրել են
 Կընշանակի, ասում են ուրիշները, կեանքը շարժման մէջ է. բայց
 ես կաւելացնեմ, որ հայերիս կեանքը դեռ հաւիւն-հաւիւն չէ ազատուել,
 դեռ ճշմարտութիւնը բարեկամներ շատ չունի, դեռ ցեղերը չափում են
 բարեխիղճ մարդկանց սիրտը:

Եւ մեր ակնարկած կեղծ, ասենք հէնց ճշմարիտ (?) հեղինակները
 իրենց վնասակար աշխատութիւնը լոյս ածելու համար դրամի պակա-
 սութիւն ունենալով՝ իսկոյն յայտարարութիւններով լրագրի ընթեր-
 ցողներին ձանձրացնում են. մեծ և ծանր գործ երեցնելով իրենց աշխա-
 տասիրածը՝ « բաժանորդական ստորագրականներ » են ուղարկում ամեն
 կողմերի վերայ դանաղան մարդկանց հասցէով և այդպիսով ժողովու-
 մին ոչ թէ այնքան գումար, որ տպագրական ծախքը լրացնէր միայն,
 այլ և աւելի. Այս ճարպիկութիւնը մեծամեծ վնասներ է պատճառում
 և այլ բարենպատակ գործերին. նուիրատու մարդկանց գրեթէ ձանձրա-
 ցնում են հընչ իրենց ստորագրական թերթերով. Այս յիշելով, ես
 չեմ մեղանում բարեմիտ նուիրատուաց առատաձեռնութեան դէմ.
 Բայց երբ նուիրատուն է-լի-լի է իր նուէրքը տալիս, երբ անգիտակ-
 ցաբար է ստորագրւում և չէ հասկանում ինչի՞ համար, ո՞վ է հեղի-
 նակը, արդեօք արժանի՞ էր կանխիկ փող տալ մի այնպիսի գրքի հրա-
 տարակութեան համար, որը վերջում դուրս է գալիս վճարողի քմաց
 հակառակ և վնասակար—այս դէպքում տուրքը ես համարում եմ

կորուստ և չարեաց պատճառ, որ ցաւելու և ամսոսալու իրաւունք ունիմ միայն—ուրիշ ոչինչ: Առաջ պէտք է ճիշտ հասկանալ զբնական, ապա օգնել նորա յաջողութեանը և ոչ կուրօրէն, խաթրիչուն տալ, ապա ցաւել կամ հէնց անհոգ մնալ... Բարեկամ մարդկանց ձեռքով ընդհանուրից փողեր ժողովել և գրուածքը եթէ ստացած գումարի գոնէ արժէքը չունենայ՝ թողնենք աշխատանքը, կորցրած ժամանակը— ես այդ եղանակին կանուանեմ — իբրեւ—թիւն միւս—թիւն մէջ է զբաղւած շատաւնեւն:

Բայց ի՞նչ անեւ. քաղաքավարի ասա՛, սիրով խորհուրդ տուր, միանգամ էլ թէկուզ մտրակիր—բաւական չէ. անպատճառ պէտք է նոյնը կրկնել, կրկին կրկնել, դարձեալ կրկնել, էլի կրկնել և այսպէս անվերջ, մինչև որ մի կողմից Հայ—հասարակութեան թմրած ուղեղը զգաստանար, իր խէրն ու շառը ճանաչէր, ժամանակիս պահանջներին դիտակցարար հետեւէր. միւս կողմից — ինչպէ՞րը չէին՝ չափերէն չէին...

Նեղութիւն կրեցէք ձեռք բերելու, պարոններ, վերջումս լոյս տեսած գրքերից և դուք ինքներդ ձեզ ձանձրացնողի խօսք կը ստուգէիք. իսկ ես այժմ դառնամ դէպի մեր քննելի առարկան:

« Էջմիածինը և հայաստանի սովը » գրքոյկի հեղինակը, ինձ թվում է, որ թագ է կացել կեղծ անուան քողի տակ. կեղծ ստորագրութեան դիմողը պէտք է վախճուկ զբաղւած լինի, մանաւանդ այն դեպքում, երբ գրուածքը զանազան անձնաւորութեանց դեմ է: Արմենակ Սիւնին հարուածել, վայր է ձգել մարդկանց պատիւը և կեղծ ստորագրութեան դիմել, աշխատելով ծածկել իր սով լինելը: Պատուաւոր մարդիկ այդպէս չեն վարվում. նրանք զիպշում են մարդի պատուի, խայտառակում, անպատիւ նորան և միևնոյն ժամանակ կանգնում հակառակորդի առջև՝ ասելով. « ինձ տեսնում ես, մտրակողդ ես էի »: Արմենակ Սիւնին վեհանձնութեամբ պէտք է յայտնէր, չուրանալով իր սեփհական ազգ-անունը՝ նա մանաւանդ որ իր խօսք, զբաղւած ընդհանուր Հայոց հոգեւոր ներկայացուցիչների, Ս. Էջմիածնի գործունէութեան դէմ լինելով՝ պէտք է շարժէր ընթերցողների միտքն ու սիրտը և իր սեփհական ստորագրութիւնը շատ թէ քիչ երաշխաւոր լինէր գրուածքի կտր — կաշ ճշմարտութեան... »

Գրքոյկի վերնագրից իսկոյն կարելի է հասկանալ նորա բովանդակութիւնը, մանաւանդ եթէ ի նկատի առնէինք թեմեւստիկների դէպի Էջմիածինն ունեցած ծուռ գաղափարը և այն՝ որ Թիֆլիսի գրաքննական — ցենզորական ժողովը երեւի արգելելուց յետոյ՝ նա տպուել է բարձրագոյն կառավարութեան թոյլտվութեամբ:

... Սիւնին գրուածքը ինքնուրոյն բան չէ. նա ձեռնաձիգ է եղել իր գրքոյկի նիւթերը այս ու այն պարոններից ժողովելու. ուրեմն և ար-

դար բարեկութեամբ (?) և հրատարակել զբոլորը, ըստ որում՝ երբ օձի-
քից բռնելու լինես, կը մեղադրի նիւթ տուողներին... Ի՞նչ եղանակով,
ի՞նչ մարդկանցից է նա նիւթերը ժողովել—ինքն ըստ ինքեան էլ յայտ-
նի է. ո՞վ չը գիտէ, որ չարայոյզ, վրէժխնդրակ մարդիկ նպատակներին
հասնելու համար իրենց նմաններին են դիմում....

Նիւթերի ժողովածուի բարդ անուանական ցուցակին մի առ մի պա-
տասխանելը մեզ իրաւունք չը համարելով՝ ըստ որում Արմենակ Աիւ-
նին սարսափելի կերպով արատաւորումէ էջմիածնում գործող անձանց՝
«գլխին խոլ, կշռւած էր. զրպարոյզ, քօկոյ, յաշտութիւն, Բաւնէի և լին.
անուանելով և իր խօսքերը՝ որպէս թէ հաստատելու համար անյայտ
աղբիւրներից սքողուած օրինակներ է յառաջ բերում մատեմատիքա-
կան կարգով. մենք թողնենք այդ ամենը, ասումեմ, բռնենք միայն
երեք կէտից, որոնցով նա ամեն մի լրջամիտ ընթերցող հայի ձեռքը
զենք է տալիս իր դէմ. Այդ պարոնը իր գրքոյի նախերգանքի մէջ
ինքն իրան ամենազատամիտ համարելով՝ մեծամեծ արժանաւորու-
թիւններ է երազում իր մէջ և կարծես հայ-հասարակութեան կողմից
ևս ծափահարութեան սպասում, ինչպէս կը տեսնէր անշուշտ «Մշակի»
յարգոյ խմբագրից, Պարզենք նորա նախերգանքը —

«Ասխաղանի վրա անարգ մահով ինձ պատժելիս էլ լինին, էլի մին-
չե վերջին բոլորէն ազատ կը խօսեմ. բայց թող որ անօրէնը (?) իր
«կրքերին անպաշտպան անձս զոհէ, այնու ամենայնիւ իմ նշանաբանն
«է լինել հեզ զինուոր ճշմարտութեան»:

Այս կանխագուշակ մարգարեական միտքը կեղծ Արմենակը ողբեր-
գական ոտանաւորով զուրս է բերել, որի իսկական տողերից ձանձրա-
լի զարշահոտութիւն է բուրում.... Գորանից իսկոյն կարելի է եզրա-
կացնել որ պարոնը և՛ վախեցնում է, և՛ վախում՝ պոչը շէքը կո-
խում.... Նա կարծես չէ հասկանում՝ որ ժամանակին տիրողը տասն
և իններորդ դարն է. Ինչ ասել է՝ «եթէ անօրէնը անպաշտպան անձս
զոհի... ճշմարտութեան հեզ զինուոր... Ասխաղանի վրա անարգ մահով
պատիժ... մինչև վերջին շունչը ազատ խօսել... «Ո՞վ է անօրէնը, ի՞նչ-
պէս, ի՞նչ գործերում. ճշմարտախօսին ո՞ր անօրէնը կարող է պատժել,
ի՞նչ բանից է երեւում ճշմարտութեան հեզ զինուոր լինելդ. ափսոս
ճշմարտութիւն, որ յաղթահարվումէ քեզպէսերից և ոչ բացատր-
վում... Ես բոլորովին չեմ տարակուսում քեզ այդ կերպ ցոյց տալուդ
մասին. ըստ որում՝ դու այնպիսի արժանաւորութիւններ ես երազում
քո մէջ, որ թերեւս չեն ունեցած երեւելի հանրահռչակ մարդիկ՝ ժան-
ժագ-Ֆուսօ, Բիսմարկ, Շիլլեր, Գեօթէ, Բիկոնս—Ֆիլիք....

Ճշմարտութեան զինուոր, ողորմած Տէր, ո՞չ թէ միայն սխալ է են-
թադրութիւններիդ և ցնորք, այլ և մեծ մասամբ հնարովի են նիւթերը.
զուլիդ փչել են մարդիկ՝ դու կանխատես չես եղել. սորա մեղն էլ հան-
գամանքինն է՝ որ քեզ ջնջել զեւ կ'ուզէ հասակիդ մէջ մարդկութեան ան-

բարեացակամ ճշմարտութեան գիրկն է ձգել... Եթէ քեզ, ինչպէս կ'սս, քո տեսակէտով քննելու լինէինք, արգարե, կանխագուշակ նախերգանքիդ իմաստը պէտք է կատարուէր. բայց արի ասենք միայն, որ «է՛ր շէշտ ճշմարտութիւնը և թիւս-թիւսը, Այլապէս՝ միշտ անկարելի է ճշմարտութեան մարտկոցի ղինուոր դառնալը հինգ բուբլով գնել, Արարատ ամսագրի համար նորաւոր անուններ տեղադրել, գաղիական առածներով գրուածքը շարժելու եւ թիւս-թիւսը փոխել, Արգեօք այդ առածների բառացի իմաստը դու կարողանում ես ըմբռնել—անհաւատալի է, Հիմնովին անհաւատալի է նաև, քեզանից 300 վերստ հեռի տարածութեան վրա կատարվող թէ կատարուած երևոյթների նկարագրելը, որոնց ոչ մէկին դու ականատես չես եղած և ոչ մտփկից ականջալուր եղած, Հէնց ասենք թէ՛ ականջներդ խիստ սուր են, բայց ամեն լսած խօսք ճշմարտութիւն չէ, Ուրեմն՝ ես էլ կուրօրէն պէտք է հաւատամ և հաւատացնեմ ուրիշներին այն ամենը՝ ինչ որ լսել եմ քո մասին, Եթէ ասեն որ՝ դո՛ւ, պարոն Արմենակ, օրինակ խիստ անբարոյական ես, չափազանց շոյլ ես, կեղծաւոր ես, դատարկաշրջիկ ես, անսխալ գրել չը գիտես, գրուածքդ ուղղել ես տալիս, ТАЙНЫЙ КОМИТЕТ—ի արժանաւոր անդամներից մինն ես, մի խօսքով, ամեն տեսակ կեղտոտ խօսքերով քեզ ներկեն, հարցնում եմ՝ ես էլ հաւատամ, ժողովածուի մի մաստեան կաղմեմ և այսպիսի նախերգանքով էր զարգարեմ ճակատը.

Գուրս եկաւ մէյդան սարսաղի նման,
Անկիրթ, կիսակիրթ, այս յիմար տղան.
Կեանքիս խնամի՛ ձեացաւ փրկիչ,
Արվեց ու շարժեց սգաւոր գրիչ...

Սա իր շէշտ կեանքը, իր յատուկ դէմքը
Ծածկեց քողի տակ—գրեց գիմակը.
Եւ այդ կեղծութեամբ գոռաց գրաւոր—
« Ե՛ս եմ՝ ճշգրտութեան մի հատիկ ղինուոր »:

Եւ այս նոր-անուն տղան խիստ գողտրիկ
Եղաւ թարսութեան ղինուորը հեղիկ.
Ուրիշ նիւթ առնել, գրել չկարաց,
Էջմիածնի դէմ մոնչաց, գո՛ռաց...

Փախի՛ր, ընթերցո՛ղ, սորա հոսանքից,
Ըմեն ինչ կոծում, լափում է տակոից.
Պո՛րէ՛ս ասածդ խիստ փոյթ չէ նորան,—
Քանի նա պատուի է իսկ անարժան...

... Կարծես ամեն բան թաւ է ընթանում,
Եւ ամենայն ինչ թաւեց սկսվում.

Ամեն մի անփորձ, անմիտ բանաստեղծ.
Երևում է մեզ զգուշացում և հեղձություն:?

Գառնանք երկրորդ կետին:—

Արմենակ Սիւնին իր գրքոյկի առաջին երեսում Ս. Էջմիածին, Հայաստանցի սովալլուկի հիշատակները ու մի հասարակական պատկերները, շատ թէ քիչ նմանութեամբ, նկարող գուրս է բերել տուել, որոնց տակ կարգում ենք հետեւեալ սեւ տողերը:—

« Սոված ենք, մի կտոր հաց... »

Պատասխանը՝

— Ես ի՞նչ անեմ, հեռացէք... »

Առասկերօն վարդապետի նկարատիպը ամենքն ևս կվերաբերեն Ազգիս Վեհափառ Հայրապետի—Էջմիածնի Ներկայացուցչի սրբափայլ պատկերին. ուստի և պատասխանողը անշուշտ նա է, երբ ուսում—թրքական վերջին պատերազմից դաղթական դարձած՝ անպաշտպան հայերը ապաստանուել են Էջմիածնական Մայր-Աթոռին, յոյս ունենալով օգնութիւն գտնել հայոց ընդհանուր ազգասէր Հայրապետից...

Արդեօք ուղիղ է շեշտած խօսքը—հեռացէք, Ոչ ես եմ լսել, ոչ դու և ոչ մի այլ ոք. որտեղից է ուրեմն առել Արմենակ Սիւնին այդ անհեթ խօսքը, ... Հապա՞ստ էր այն միջոցին 3—4000 ից աւելի սովալլուկ դաղթական հայերին տեղաւորում, խնամում, հագցնում, կերակրում, որոնք նուաճեալ երկիրներից թափուել էին Վաղարշապատ, Այդ խօսքը ոչ թէ միայն սուտ է, ինչպէս նորա գրքոյկը ամբողջապէս, այլ և անբնական, Ասացէք խնդրեմ, թող նա Ս. Էջմիածին չը լինէր, թող նա ընդհանուր հայոց ողորմածասիրտ Հայրապետ ևս չը լինէր, այլ մի հասարակ մարդ՝ որ միջոց ունէր օգնութեան ձեռք կառկառելու՝ չէր խղճալ, չէր օգնիլ թշուառ, անպաշտպան զոհերին, որոնց գլխին մահուան թևատարած հրեշտակն էր պտտում, քանի որ այն միջոցին սար ու քով, քար ու ձոր լեզու առած՝ ձայնումէին—օգնեցէք, խղճացէք, մեր արիւնն են, մեր սիրտն են... »

Պ. Սիւնին արդեօք գէթ մի անգամ պցելել է իր ակնարկած Հայաստանը՝ կամ սովալլուկների երեսը տեսել է, որ նրանց շնորհակալութեան աղաղակները աջ ու ձախ կողմից իր խուլ ականջները ծակկէին « խոզկոր տէր մեզի փրկեց, պախպանեց, խաց տվաւ, օգա տվաւ, անոր թախտը չէն մնա... »

Եւ Արմենակ Սիւնին իր աղայական ցնորքներին որպէս վկայ՝ բերում է « Մշակ » լրագրում տպագրուած անցեալ կեղծամիտ յօդուածները Էջմիածնականների դէմ, Այդպէս էլ պէտք է լինէր. բայց ի՞նչ երբեք էլ « Բնիկ » է լինում... Այս մեծ գրական ? սխրագործութիւնից յետոյ՝ պարզապէս բացականչի՝—Էջմիածինը տասն և իններորդ դարի

մարդկութեան զասարխանոցի դերն է կատարում: Այս խօսքն է բառացի պակասում իր գրքոյկի մէջ. և ո՞վ գիտէ՝ գուցէ նա անկիւններում իր նմաններին այդպէս էլ լինի քարոզելիս ... Մի և նոյն ժամանակ պ. Արմ. Սիւնին այն ևս խոստովանում է իր գրքոյկի մէջ, որ ինքը Էջմիածնի Բարեկէօն է, ամենահարազատ շահէն է, որով էլ Այդպիսի մի որդու լայն ճակատին լրջամիտ մարդիկ չէին խնայիլ մի մեծ գիւլ-մեկոյցի, որ նշան լինէր նորա ճշմարտութեան զինուոր լինելուն...

Տեսա՞ր, աղնիւ ընթերցող, որ Արմենակ Սիւնիի պէս մարդիկը յուշայական ցնորքներին բարեկամ լինելով՝ ի՞նչպէս ձեռնածիգ են լինում վնասակար, ամբոխը դողող, անհիմն հրատարակութիւնների լոյս ածելուն, որից իսկոյն և եթ պէտք է ազատել մեր հայրենի գրականութիւնը, մենք էմ ասում, ըստ որում՝ այդ խելճին ինչ էլ որս, ձեռքը դէմ կանի, գիրկը բաց... Այդպիսի գրքերում արտայայտած մտւար կարծիքներն ու մտքերը մեր միամիտ հասարակութեան ամբողջութեան մէջ բաժանումն ձգելու պատճառ են դառնում, ընթերցողի խաղաղ տրամադրութիւնը խառնում, մինը միւսին վնասելու ցանկութիւնները գողում...

Մի մարդ՝ որ կարող է իր ընկօր և առհասարակ աղգային զանազան հաստատութեանց ներկայացուցիչների պակաս կողմերը երևան հանել աւելի քաղցր, հաւատքն աւելի շարժող, աւելի համոզիչ խօսքերով, ի՞նչ է պատճառը, որ անշուշտ հակադրակն է գործում, յարձակողական դիրք բռնում և անարգ հայհոյանքի մի տողրակ բաց թողնում դէպի մարդկանց պատիւը, դէպի լուսաւորչեան պատմական Սրբավայրը, դէպի սորա անխոնջ, գիշեր և ցերեկ հայի օգտին վրա մտածող, ներկայացուցիչները...

Ենթադրենք, որ մեր... Սիւնին այդքան խոհեմութիւն չունեցաւ, և մի՞թէ այդ ներկայացուցիչները, նոյն իսկ Ա. հատառ հայրապետը ազգաշահ գործեր, լաւ կողմեր չունեցան, որ նրանց ևս բարեհաճէր համեմատաբար լոյս ընծայել.— Ի՞նչ արդիւնք, ի՞նչ գնահատութիւն կարելի է սպասել այդ կերպ վարմունքից. աւելի վատ և աւելի վնասակար...

Ահա թէ ի՞նչի պէտք է կտրել, սղոցել ընդհանուրիս համար վնասակար ձեռքը. ինչք՞ պէտք է ցաւելով յիշել գաղղիական առածը—Non multa, sed multum. Լաւ է ունենալ սակաւ—բայց ընտիրը, քան շատ—յիմարը, վնասակարը, որոնք կրիտիկայից անգամ ստոր են...

Եթէ պարոնը Ա. հատառ Հայրապետի աղգաշահ գործունէութեան մասին բոլորովին տեղեկութիւն չէ ստացած մինչև օրս և որովհետև նորա գրքոյկի առաջին երեսից երևում է, որ նա դարձեալ գրքոյկ է թողնելու Էջմիածնի ներկայ վիճակի մասին,—ապա թող բարեհաճէ հետեւեալ նիւթերին ևս տեղ տալ իր ապագայ գրքոյկի մէջ, որոնք են՝

- 1, Ճեմարանի հաստատութիւնը՝ ազգային հողի վերայ — իր ընդարձակ նշանակութեամբ:
- 2, Գրադարանի հաստատութիւնը և հարստացնելը՝ Հայոց գրականական ամենահին յիշատակները ձեռք բերելով: . . .
- 3, Թանգարանի հաստատութիւնը՝ դարձեալ ազգային հնութեան նկատմամբ:
- 4, Թանգարանի ազահոյ պահպանութեան համար Ս. Էջմիածին պատակից հոյակապ շէնքը . . .
- 5, Գէորգեան անտառ՝ Ներսէս Ե—ի անտառին կից:
- 6, Սկզբունք թեմական վերատեսչութեան:
- 7, Թեմական վերատեսչութեան իրաւանց հաստատութիւնը և գործունէութեան հետեանքները:
- 8, Ուսումնարանների առատութիւնը, ուսուցիչների գնահատութիւնը և խնամատարութեան սուրբ սկզբունքները:
- 9, Էջմիածնի աղքատ զանձարանը հարստացնող կանոնաւոր աղբիւրների հաստատութիւնը:
- 10, Ձեռքից գրեթէ խլուած՝ զանազան վանքերի ու անապատների կալուածոց, անտառների, շէնքերի, կրպակների նորէն ձեռք բերելու փորձերը, և նոցա կառավարութիւնը կարգ ու կանոնի տակ զննելը:
- 11, Չայնագրութիւն — ազգային և եկեղեցական բուն նշանակութեամբ:
- 12, Հոգեորականութեան ընդհանուր կարգապահութեան մասին բազմաթիւ կանոնական կոնդակների, արտաքին ու ներքին կերպարանափոխութիւններ . . .
- 13, Այլ և ալլք՝ Յուսանք և սպասենք:

. Ես վճռեցի՝ գրասեղանս աղատել Արմենակ Սիւնիի և Էջմիածինը և Հայաստանի սովը՝ վերնագրով անհետնաթ գրքոյկից, որի առիթով գրեցի սոյնը բայց տպագրել սորան, այդ կախուած է Արարատ ամսագրիդ խմբագրութիւնից:

Ա. Պ. Ա.